

boek beschrijft haar ontwikkeling en geeft daarbij tevens een beeld van de stad en van de geschiedenis van armoede en armoedebestrijding.

Bart van der Steen, Universiteit Leiden

Jochem Kroes, *Het dorp van Neeltje Pater. De kooplieden- en regentenfamilies van Broek in Waterland in de achttiende eeuw* ('s Gravenhage: Koninklijk Nederlandsch Genootschap voor Geslacht- en Wapenkunde, 2022). 485 p. ISBN 9789082527933.

DOI: 10.52024/tseg.12300

Jochem Kroes zet met het voorliggend boek zijn studie van de achttiende-eeuwse elite van kleine Noord-Hollandse plaatsen en regio's voort. Na zijn artikel over de bestuurlijke elite van Schagen (2017) en zijn monografie over de elite van Texel (2019) brengt hij nu de kooplieden- en regentenfamilies van Broek in Waterland voor het voetlicht. Op de eerste bladzijde van de hoofdtekst wijst hij er in de kortste termen op hoezeer de drie genoemde plaatsen van elkaar verschilden. Schagen was een regionaal marktcentrum ten behoeve van de landbouw en Texel, met zijn rede, werd beheerst door de zeescheepvaart. Broek in Waterland, daarentegen, werd gedomineerd door internationale kooplieden en renteniers. Dat is opmerkelijk, want intuïtief associeer je internationale kooplui met de grotere steden. Je zou willen weten hoe het kan worden verklaard dat zij zo prominent aanwezig waren in een dorp als Broek. Was het de nabijheid van Amsterdam? En waren er dan meer van dat soort dorpen rond die grote stad? Maar voor dergelijke vragen heeft Kroes geen aandacht. Hij richt zich op de genealogie van de voornamelijk Broeker families en op hun economische en bestuurlijke activiteiten, hun levensstijl en cultuur, inclusief hun ruime woningen, hun interieurs, tuinen en kleding, alsmede hun nalatenschappen. Hij zoekt daarbij opnieuw niet naar verklaringen, maar beperkt zich tot gedetailleerde beschrijvende analyses. Zo ontstaat een portret van een dicht tegen de Amsterdamse metropool aanleunende gemeenschap van vooraanstaande plattelandsbewoners, dat weliswaar levendig is, maar perspectief ontbeert.

Broek in Waterland was in de eerste helft van de achttiende eeuw een, zoals Kroes het noemt, koopmansdorp. Kroes is niet heel precies, maar hij geeft wel een indruk van de beroepsstructuur van het dorp. De

bevolking bestond voornamelijk uit op Amsterdam georiënteerde internationaal opererende kooplieden, melk- en slachtveehouders, renteniers, bouwvakkers, winkeliers en dienstpersoneel. Onder de ongeveer 700 inwoners waren veel meer kooplieden dan in de andere dorpen en steden van Waterland. In de jaren 1740 waren het er 25. Zeker een derde deel van de bevolking bestond toen uit leden van koopliedenfamilies. De kooplui dreven handel binnen Europa, vooral met landen rond de Oostzee. Daarnaast belegden zij in scheepsparten, zeeverzekering, waardepapier en onroerend goed. En uit hun kring kwamen de regenten van het dorp.

In de tweede helft van de achttiende eeuw stierven nogal wat Broecker koopliedenfamilies vrijwel uit en rond 1775 was de koophandel uit het plaatsje verdwenen. De nalatenschappen van de families vloeiden samen bij de weinige nakomelingen, die daardoor enorme vermogens verzamelden. Broek werd toen een 'renteniersplaats'. De regenten van het dorp kwamen niet langer uit de kringen van de internationale handelaren, maar uit die van de renteniers en ook uit die van de bouwvakkers. De rijke inwoners staken veel energie in de verfraaiing van hun veelal houten woningen en hun tuinen. Het plaatsje werd daardoor zo mooi dat het al in die tijd zelf een toeristische attractie werd en talrijke binnen- en buitenlandse reizigers trok. Uit de periode 1738-1810 zijn ruim veertig gedrukte reisbeschrijvingen over Broek in Waterland bekend.

Kroes gaat uitgebreid in op het echtpaar Cornelis Schoon en Neeltje Pater, dat 'in zekere zin representatief' was voor de elite van het dorp in de tweede helft van de achttiende eeuw. Schoon was zijn leven lang actief als plaatselijk regent. Daarnaast besteedde hij veel tijd aan het ontwerp en de aanleg van zijn tuinen en was hij een productief tekenaar van vooral architectuur, topografie en plattegronden. Neeltje Pater was 'de rijkste vrouw van de Republiek'. Zij hield zich vooral bezig met het beheer van haar vermogen van uiteindelijk meer dan 4 miljoen gulden. Daarnaast bracht zij onder meer een grote verzameling Chinees porselein en Delfts aardewerk bijeen.

Het laatste kwart van de hoofdtekst van het boek – ongeveer 100 van de 400 pagina's – bestaat uit bijlagen met de genealogieën en geschiedenissen van zeven Broecker kooplieden- en regentenfamilies, die veelal door huwelijk aan elkaar verbonden waren – de families Verlaan, Mars, Pater, Timmerman, Ploeger, Bakker en Koker. Samen vormen deze zeven bijlagen een nadere invulling van het eerder geschetste beeld.

Dit boek biedt een mooie en nuttige indruk van de Broeker kooplieden en regenten, hun nalatenschappen en de rentenierende erfgenamen. Je zou willen dat de auteur enige verklaring of duiding van zijn constatering zou bieden. Dat doet hij niet. Het blijft bij de presentatie van een rijk en minutieus groepsportret. Maar wij mopperen niet over wat dit boek naar onze zin had kunnen of moeten zijn. We prijzen ons gelukkig met wat het is.

Jan Willem Veluwenkamp, Universiteit Groningen

Paul Bassant, *Volksvermaak in Zwart Nazareth. Het krachtenspel in de vrijetijdsbesteding van arbeiders in Schiedam, 1850-1975* (Hilversum: Uitgeverij Verloren, 2021). 410 p. ISBN 9789087048440.

DOI: 10.52024/tseg.12301

Het clichébeeld van ontspanning in Zwart Nazareth, een bijnaam van Schiedam, is dat van permanent alcoholmisbruik in sombere drankspelonken. Dat dit beeld niet klopt is misschien wel de belangrijkste conclusie uit het proefschrift van Paul Bassant. Zijn boek gaat over 'het krachtenspel in de vrijetijdsbesteding van arbeiders in Schiedam' tussen 1850 en 1975. In dat krachtenspel onderscheidt Bassant drie actoren: de exploitanten (zij die het vermaak aanbieden), de autoriteiten en natuurlijk de arbeiders zelf.

De auteur heeft gekozen voor vier onderzoeksperiodes. In de eerste periode, tussen 1850 en 1890, zijn de arbeiders vooral aan het werk en is er nauwelijks tijd voor ontspanning en vermaak. Het blijft bij zwemmen in buitenwater, schaatsen, wandelen, naar de tapperij of het café en bezoek aan de kermis. Beschaafdere vormen van vermaak zoals toneel, muziek en lezen zijn slechts weggelegd voor de hogere klassen. De autoriteiten houden de karige vrijetijdsbesteding van de arbeiders angstvallig in de gaten. Het gezag is toegespitst op ordeverstoringen en is terughoudend in het faciliteren van volksvermaak.

In de tweede periode, tussen 1890 en 1920, is er meer ruimte voor vrijetijdsbesteding onder de arbeiders. Tegelijkertijd neemt het aanbod toe. Dat aanbod komt vooral uit de kringen van de middenklasse en de hogere burgerij, en sluit aan bij de tradities van de Maatschappij voor het Nut van het Algemeen. Zo komt er een Volkshuis met een ontspanningszaal en een leeszaal. De arbeiders zitten door de bank genomen